

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 4.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

reciti
Budapest • 2015

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

A kígyószülő asszony hiedelemköre egy szlovén népballada kapcsán

Tanulmányomban egy olyan, a magyar néphagyományban csak töredékesen fennmaradt, összetett hiedelmet kívánok körüljárni, melyeknek a nyomai tetten érhetők viszont egy magyar tárgyú szlovén népballadákban is. A kígyószülő nő alakja kapcsán releváns népi hiedelmeket tartom szem előtt. Az eredeti népgyűjtésből Csuka Zoltán által fordított *Kígyóvölégény* című népballadára¹ a közelmúltban Kríza Ildikó hívta fel a figyelmet *A Mátyás-hagyomány évszázadai* című könyvében.² Beatrix királynénak a szlovén folklórban való gazdag hagyományára is kitért, szembeállítva azt a magyarral. Kríza is feltette a kérdést, hogy hogyan „találhatott rá” ez a hiedelem Beatrix és Mátyás királyi párosára? Mielőtt kísérletet tennék felállítani egy hipotézist annak fényében, hogy e hiedelem lehetséges összetevőit felmutatom, röviden kitérek a ballada ismertetésére.

A történet szerint Mátyás és Beatrix házassága már kilenc éve tart, de elmarad a gyermekáldás. A király vadászat közben véletlenül kihallgatja a tündérek beszédét, és innen tudja meg a titkos receptet: a Duna mélyéről aranyhálóval kifogott hal „aranszárnyának”, azaz uszonyának elfogyasztása által a királyné áldott állapotba kerülhet. A király véghezviszi a kihallgatott ötletet, melynek következtében Beatrix valóban teherbe esik, ám kígyót szül, ami nyomban becsúszik a falba. A királyné átokként tekint az esetre, míg a király isteni csodát, áldást lát benne. A kígyófiú menyasszonyra vágyik, Mátyás pedig tanácstalan: ki adná kígyóhoz leányát? A kígyó elküldi apját a prizeni császárhoz. A császár próbatétel elé állítja a völégényjelöltet, aki teljesíti azt, s nagy pompában hazaviszi feleségét. Ám a kíváncsi örömanya meglesi éjszaka az ifjú párt: s nem kígyót, hanem gyönyörű ifjút lát, aki levedlette kígyóbőrét. Elégeti a bőrt, s örömmel rohan férjéhez a jó hírekkel, aki azonban szörnyű gyanút fog, ami be is igazolódik: a kígyófiú a tett következtében szörnyethalt.

* A szerző a MNM Palóc Múzeumának kutatója.

1 *Délszláv népballadák*, ford. CSUKA Zoltán, Bp., Faust, 1946, 142.

2 KRÍZA Ildikó, *A Mátyás-hagyomány évszázadai*, Bp., Akadémiai, 2007 (Néprajzi Tanulmányok), 161–162.

A kígyógyermek mint sárkányos varázsló

A balladában fellelhető hiedelem részben a sárkányos varázsló alakjával hozható összefüggésbe, amelynek kapcsolódási pontjait a magyar hiedelmekben is fellelhetjük, de maga az alak alapvetően a délszláv területekre jellemző.³ A fogantatás és a születés körülményei is ehhez a hiedelemhez kapcsolhatók.

A két ifjú tündér nem szólt semmit,
De így szólt a legöregebb tündér:
„Ha a király tudná a tudásom;
Egybegyűjtené Buda minden lányát.
Színaranyat, sokat hozna össze,
Apró hálót tiszta színaranyból,
Belevetné a csendes Dunába,
Fogna onnan halat, aranyszárnyut,
Jobbik szárnyát le is venné róla,
A halat a vízbe visszadobná,
A hal szárnyát adná hitvesének,
Egye meg azt a királyné asszony,
Attól jut majd áldott állapotba.”⁴

Úgy tartották, az ilyen varázslók állatapától származnak, ők maguk is állati jegekkel jönnek a világra, és aztán később is képesek az átváltozásra:

A narratív hagyományok szerint e varázslók kígyóvá, sárkánnyá, ritkábban sássa, kakassá, pulykává, daruvá, gúnárrá és esetlegesen más madarakká változni képes emberek, vagyis emberi és démoni alakváltozatokkal bíró kettős lények. Általános bolgár és szerb nézet, hogy a varázsló apja sárkány, illetve szárnyas kígyó, vagy pedig sas, daru, kakas, gúnár apa nemzette, és szárnyal, tollal, hóna alatt kis szárnyacskával, szőrcomóval, tollal, illetőleg kígyóbőrben jön a világra. Kígyófarka is lehet, emellett burokban is születhet.⁵

A sárkányos varázslók jó és rossz alternatívája egyaránt ismert, s a rossz, ártó szándékú varázslók pedig többnyire vízben élő állatoktól származnak. Mátyás kígyógyermeké azonban, ha „alvilági eredetű” is, nem feltétlenül alvilági természete-

3 Pócs Éva, „Sárkányos” idővarázslók Magyarországon és a Balkán-félszigeten = *Boszorkányok, varázslók és démonok Közép-Kelet-Európában*, szerk. KLANICZAY Gábor, Pócs Éva, Bp., Balassi, 2014, 362.

4 *Délszláv népballadák, i. m.*, 142.

5 Pócs, *i. m.*, 373–374.

tú. Pócs Éva is megjegyzi, az alvilágias sárkányokból is válhat mennyei sárkány.⁶ A hal egyetemes termékenységsszimbólum,⁷ de e hiedelemkörön belül is szorosan kapcsolódik ehhez a jelentéshez. A folyó mélyén élő sárkányos varázslók felmenőit és segítőszellemait általában jellemzi, hogy valamiféle kincsét őrziknek.⁸ Ilyen szempontból érdekes az aranyszárny, ami az őrzött kincsnek feleltethető meg, s az aranyháló, amely a balladabeli lény számára a „csali”. Az aranyszárny a termékenység záloga itt, melyet erővel szereznek meg tőle. A hiedelem kapcsán általában elmondható, hogy „ezek az alvilágias változatok szoros kapcsolatban vannak a termékenységet biztosító vizekkel, még ha el is zárják azokat barlangjaikba: ők a termékenység letéteményesei, azt tőlük kell megszerezni”⁹.

Így szólt akkor Buda jó királya:
„Áldassék az Isten neve érte!”

Igy múlt el kerek hét esztendő,
Akkor kiszólt a falból a kígyó:
„Hejnye apám, Buda jó királya!
Mire vársz még, hogy megnősíts engem?”

Ötöl-hatol így-úgy a jó király,
és azt mondja végre is fiának:
„Hej, én kígyóm, hej én balszülöttem!
Ki is adná kígyóhoz leányát?”¹⁰

Az ellentétes értelmezés mögött kimondatlanul az is állhat, hogy az idegen királyné számára idegen ez a speciális hiedelem, s egy egyetemesebb következtetést von le az esetből – míg Mátyás egy olyan nép „gyermeké”, amely magáénak tudja ezt a hiedelmet. Alapvetően a kígyógyermek születését sárkányos varázsló érkezéseként értelmezve pozitív előjelnek tartották, hiszen ahol ez megesett, ott a hiedelem szerint a jövőben a falut nagy szerencse és gazdagság érthette.¹¹ Ehhez a nézethez kapcsolódik az említett varázsló kincsőrző-kincslátó képessége is, de még inkább egy alapvető funkció: az időjárás befolyásolásának képessége, mivel a sárkányos varázsló képes volt ideális körülményeket teremteni környezetének, bőséges termést, tehát gazdasági fellendülést biztosított. A mikroközösséggel

6 Uo., 388.

7 HOPPÁL Mihály, JANKOVICS Marcell, NAGY András, SZEMADÁM György, *Jelképtár*, Bp., Helikon, 1997, 84–85.

8 Pócs, *i. m.*, 388.

9 Uo., 376.

10 *Délszláv népballadák, i. m.*, 143.

11 Pócs, *i. m.*, 373.

párhuzamosan a makroközösség, a nemzet is szerencsés lehet, ha valaki sárkányos jegyekkel jön a világra: a délszláv népballadák jellegzetes hőse a szárnyas kígyóként megjelenő hős, aki minden csatában győzelemre vezeti népét.¹² Ebben a tekintetben a kétpólusú hiedelem történeti vonatkozásban is jelentőséget kap: míg a népballadákban a mennyei sárkányok, a „szárnyas kígyók” a balkáni vagy kelet-európai hősök alakváltozatai és szimbólumai, addig a pokolbéli sárkányok, akiket le kell győzni, a balladákban és a prédikációs irodalomban egyaránt a törököket jelképezik. A török időben a szerb és a magyar vitézeket „összekötötte” a közös ellenség, és „összekeveredtek” a népballadák világában is. Vegyes témájú történetek születtek, s olykor hősök cserélődtek fel, vagy harcoltak úgy együtt, hogy „összecsúszott az idő”: a bajtársiasság ténye és igénye számtalan anakronizmust eredményezett. Ilyen Szibinyáni Jank, Hunyadi János és Krájlóvic Márkó alakja. A szerb népdalok legnépszerűbb törökverő hőse Márk királyfi, aki ironikus módon majdani makedón uralkodóként – ha saját vére ellen sosem fordult is – török vazallus lett.¹³

A *Kígyóvőlegény*-balladában nem hiába küldi Prizrend városába a kígyó Mátyást. A hiedelem az ottani elit világát is érinti a népballadák narratívái szerint; igaz, ott csak az álom szintjén kapcsolódik egybe Márkó és a kígyó alakja, de később harcoló hősként egyéb sárkányos jegyek is kötődnek hozzá:

Álmod látott Marnjavics hitvese
Fehér falu Prizrendnek várában,
Álmod látott, álmában azt látta,
Hogy amit szült, az kegyetlen kígyó,
Mérges kígyó tar fejet hasító.
Amint a nap reggel megvirradott
Vukasinnak elmondta az álmod,
Mit álmodott, álmában mit látott.
Vígasztalja őt királyi férje:
„Prizrend napja, én hű feleségem,
Mit álmodtál, álmodban mit láttál,
Azt jelenti, hogy fiad nagy hős lesz:
Hogy tarfejet kardjával hasít ez,
Ijedtében neki várat oszt ez
A Dunánál s a tenger partjánál.”¹⁴

12 *Uo.*, 374–375.

13 *II. Márk születése és gyermek-kora = Márk királyfi (Krajlevics Márkó): Délszláv népballadák a XIV. és XV.-ik századból*, ford. Dr. MARGALITS Ede, Bp., Szent-István-Társulat, 1896, 3–6.

14 *Uo.*, 15–16.

A szerb balladák iránt a XIX. századi magyar kulturális elit érdeklődése igen ellentmondásos volt. Egyfelől hatottak rájuk az 1848-as tapasztalatok és pán-szlávizmus félelme, másfelől viszont a török idők bajtársi világa s azok emlékét őrző népdalok iránt a korszakban fokozódó érdeklődés figyelhető meg,¹⁵ amely vegyes témáját tekintve mindkét nép számára fontos lehetett a herderi koncepció kapcsán megindult törekvések tekintetében is.¹⁶

Magyarországi vonatkozásban a táltoshiedelmeknek vannak kapcsolódási pontjai a balkáni sárkányos varázsló hiedelemkörével; a születési jegyek, az idővarázslás és a kincsletés egyaránt összeköti őket.¹⁷ Kifejezetten kígyóként vagy kígyójegyekkel született gyerekekről csak szórványos magyarországi adataink vannak,¹⁸ különleges időjárás jelenséggel összekötött pedig egy ismert van, amely erdélyi területekhez köthető, ez pedig az Árvay József által lejegyzett ozsdolai kígyógyermek története:

Az országszerte pusztító, de legjobban talán Háromszék megyét sújtó 1946. évi nagy szárazságot már májusban és júniusban szorongva figyelte a háromszéki székelység. Esőtlén április után májusban csak egyszer-kétszer hullott itt-ott pár cseppnyi jelentéktelen eső. Június végén aztán Sepsibesenyőn gyorsan terjedt el az a csodálatos hír, hogy egy ozsdolai asszony kígyógyermeket szült a világra. A gyermek feje emberi fej volt, keze s lába azonban hiányzott, elvékonyuló hosszú csonka testét még nem emberbőr, hanem kígyóbőr fődte. Az ozsdolaiakat megrémítette a kígyóbőr születése. Egy katona odament, hogy a kígyógyermeket lelője. Amikor azonban a puskáját reáemelte, a kígyógyermek tisztán ért

15 „A munka ajánlva van a szerbeknek Dunán s Száván túl, szomszédinknak, hajdani bajtársainknak, kik utolsó harczaikban Európa méltó figyelmét vonák magokra, kik a mostani béke napokban egy békeszerető fejedelem fáradhatatlan igyekezetei által szép jövődönök lépdelenek eleibe.” *Szerb népdalok és hősregék*, ford., SZEKÁCS József, Bp., Franklin-Társulat, 1887, 11–12. Ebből az előszóból is kitűnik egyrészt a török korra való utalás, másrészt a kiegyezéspárti hangulat.

16 FRIED István, *Szerb–magyar kulturális kapcsolatok a dualizmus korában*, *Létünk*, 21(1991)/1–2, 31–49.

17 Pócs, *i. m.*, 381–387.

18 Például: „Egyszer egy házaspár utazott. Fiatal házaspár. Hát osztán azoknak is volt olyan gyermektük úgy. Osztán autón mentek. Osztán, ahogyan mennek, le vót téve egy kisgyerek. Osztán aszmondja a férje: – Jé, itt egy kisgyerek van. Kiszátak az autóbó, és fővették a gyereket. Hát a gyerek keresett, éhes volt. Na az asszony adott neki, szóva tejet, saját tejibül. Anyatejet. De a gyerek annyira szopta azt az asszont, nem tudta levenni a mellirű, akárhogyan akarta. Ollyan nehezen vette le, hogy borzasztó. No, osztán úgy gondúták, éhes a gyerek, ki tudja, hogy miúta nem evett. Osztán, ugye, közbe, utközbe bementek egy kocsmába, osztán főbontották a kisgyereket. Osztán, hogy főboncsák, megnézik. Hátú fele kígyó vót! Egiszen derektú lefele kígyó vót a gyerek. No, hogy osztán hova tették a gyereket, azt nem is tudom. Na, szóva, orvos vette el a mellitű. A gyereket evütték biztosan valahova mutogatni.” *Hiedelemszövegek*, szerk. Pócs Éva, Bp., Balassi, 2012 (A magyar folklór szövegvilága, 1), 95.

hető, hangos emberi hangon megszólalt: „Ne lőjete meg – kérte a katonát és a szobában egybegyűlteket, mert nagy hírt mondok nektek. Az idén semmi sem fog teremni, de a jövő esztendőben olyan termés lesz, amilyen kétszáz esztendeje nem volt. De akkorra már nem lesz a világon senki, aki megegye.¹⁹

Ebben az erdélyi hiedelemben megmutatkozik a sárkányos varázsló egy másik funkciója is: a jövőmondás. Itt azonban a kígyógyermek adta szerencse hiábavalóságáról van szó. A nagy szárazság után bő termést ígérő csodalény ezzel egyetemben az apokalipszis lehetőségét helyezi kilátásba. A sárkányos varázsló hiedelemköre itt találkozik a kígyóhoz köthető középkori teológia és hiedelmek szerinti ellentmondásos képzzel, mely azon túl, hogy alapvetően az ördög szimbóluma,²⁰ kevésbé elterjedt módon „isteni hírnök” is lehetett, nagy veszedelmek előképeként bűnbánatra intette az adott közösséget. Magyarországon valóságos „kígyójárvány”-ról is történik említés, mégpedig Miskolczi Gáspár nevezetes munkájában, az *Egy jeles vadkertben* (1702). Itt elmondja a szerző, hogy 1564-ben rettentő sok kígyó árasztotta el Magyarországot: „A megrémült gazdaemberek a természellel együtt meg akarták égetni őket, de egy asztag tetején a legnagyobb kígyó felemelvén fejét, imigyen szólott: »Meglássátok, hogy ezt ne cselekedjétek, mert mi nem jöttünk magunktól, hanem Istentől küldettünk a ti gabonátoknak megemésztésekre.«²¹ Ez a jelenség felidézi az ószövetségi tíz csapás történetét, s az eset idejében még értelmezhető, mert a korabeli mentalitás és gondolkodás szerves része, míg az ozsdolai kígyógyermek története az eset idejében már csak egy zárvány, töredék, mely nem tudja érvényesíteni a sárkányos varázsló hiedelemkörében rejlő lehetőségeket, mert a helybeliek számára a gyűjtés időpontjában már ismeretlen. A jelenség önmagában is elrémítő, de ami az igazi félelmet okozza, az a szokatlansága, a beilleszthetlensége. A kígyógyermek születésének hírére talán a XX. század derekán ugyanazon okból reagáltak egyformán a hiedelemszövegek szereplői és a több száz éves népballadák királynői: a kígyó fenyegető, sátáni jelenségének ismeretében, s a sárkányos varázsló születéséhez kapcsolható hiedelemkör ismeretének hiányában. Igaz ugyan, hogy a jóslatok tartalma és a történetek vége az ő félelmeiket igazolta végül.

A történet elemeinek tekintetében érdemes röviden kitekinteni a balladák műfaján túlra, a népmesék közegére. Egy jellegzetes, a szlovén mesekincsben is

19 ÁRVAY József, *Az ozsdolai kígyógyermek*, ErdMúz, 51(1946)/1–4, 87.

20 „Az emberbe bűjt kígyó kiűzésére, elpusztítására XVI-XVIII. századi gyógyászati adataink is vannak, melyek a középkori vallásos misztikus felfogásra utalnak. Az emberbe bűjt ördög és az emberbe bűjt kígyó képzelete között szoros az összefüggés, mivel a nép – nem utolsósorban az egyházi tanítások révén – az emberben tanyázó ördögöt állati formában képzelte el.” ERDÉSZ Sándor, *Kígyókultusz a magyar néphagyományban*, Debrecen, KLTE, 1984, 26.

21 MAGYARY-KOSSA Gyula, *Kígyó az emberben*, Természet, 22(1926)/13–14, 4–5, 12 (klny.).

jelen lévő²² mesetípus és a balladabéli történet között ugyanis rokonság mutatható ki a történet kapcsán. Ez a *Magyar népmesekatalógus*ban az AaTh 425-ös besorolást és az *Ámor és Pszükhé* elnevezést,²³ Berze Nagy János besorolása szerint pedig a *Kígyóvőlegény* elnevezést kapta.²⁴ A figyelemfelkeltő elemek az első és a harmadik egységet érintik, amelynek együttes jelenléte – a kígyószülés és a kígyóbőr elégetése – a Berze Nagy által lejegyzett 21 féle gyűjtésből 6-ban van meg. A mese két szakasza a katalógus szerint a következő:

I. Egy idős emberpárnak könnyelmű kívánságuk következtében kígyó, disznó, stb. alakú fia születik, vagy ilyen állatot fogadnak örökbe. Az állat alakú fiú a király lányát kívánja feleségül. A király odaígéri a lányát, ha a kérő három feladatot teljesít. A feladatok teljesítése megtörténik. [...]

III. A nászéjszakán az állat szép férfivá változik, és elmondja elátkoztatása történetét. Lelkére köti, hogy a titkot senkinek el ne árulja. A férfi vagy a nő anyja a titkot valahogy megtudja, és az állatbőrt elégeti. A férj otthonról eltávozik.²⁵

A mesetípusban hangsúlyos szerephez jut a kígyószülés vagy más állat világra hozása kapcsán, hogy az anya meddő, s valami mágikus rítus vagy „törvényszerűség” útján hosszú, gyermektelen évek után, többnyire öregségére esik teherbe. Az állatot szülő asszony alakja ezekben és a hasonló mesékben egyaránt lehet egyszerű, szegény öregasszony és királyné is, az utód pedig egyaránt vágyakozott egy idegen ország uralkodói házából való hitvesre, saját királyának lányára vagy egy szegénysorból való arára. Közös vonás, hogy a lány apja mindig próbátétel elé állítja a vőlegényjelöltet.

A balladában a prizreni császár által javasolt próba tárgya visszavezet minket a balkáni hiedelemkörhöz, igazolhatja a kígyógyermek „sárkányos” természetét, melyet konkrétan egyáltalán nem említ meg a szöveg: a feladat az időjárás befolyásolása. A kígyóval meginduló menetet egy felhő kíséri, ami a sárkányos varázslók jellegzetes attribútuma.²⁶

22 *Rába menti szlovén népmesék*, ford., KRAJCZÁR Károly, KRAJCZÁR Károlyné, Bp., Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége, 1990; *A kígyómenyasszony: Szlovén népmesék*, vál., szerk., ford. GÁLLOS Orsolya, Móra, 1987.

23 *A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300–749)*, összeáll., bev. DÖMÖTÖR Ákos, szerk. KOVÁCS Ágnes, Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1988 (*Magyar Népmesekatalógus*, 2), 212–214.

24 BERZE NAGY János, *Magyar népmesetípusok*, I, Pécs, Baranya Megye Tanácsa, 1957, 583–594.

25 *A magyar tündérmesék...*, i. m., 212–213.

26 *Délszláv népballadák*, i. m., 145.

Igy szólt a prizreni császár:
„Hallgass hát rám, Buda jó királya!
Eredj haza Buda városába,
Kérdezzed meg a falbéli kígyót,
Van-é arra elég bátorsága,
Hogy Budától Prizren városáig
Ékes nászi népet elvezessen,
De utközben nap sehol se süsse,
Semmi harmat meg ne nedvesitse;
Ha van mersze erre a kígyónak,
Akkor adok ifju arát néki.”

A sikeres próbatételt követi a menyegző és a dicsőséges hazaut, ám a boldogság kérészéletű. A mesetípushoz hasonlóan a férfialakot öltött hős meglelése, a kígyóbőr elégetése többnyire a kíváncsi anyóshoz, anyához (és nem a hitveshez) kapcsolódik: valahogy meglesi az ifjú párt, vagy kiszedi a titkot a fiatalasszonyból. Ehhez hasonlóan a balladában is az anya lesz saját fia veszte, a kíváncsiság, a hirtelenség a bűne, amelynek következményei a népmesével ellentétben jóvátehetetlenek lesznek: a kígyóbőr elégetésének következtében ugyanis a királyfi szörnyethal.

Minden anya örvend családjának,
A királyné örvend a csudának,
El is lopta kígyófia ingét,
S bevetette a tűz közepébe.
Aztán futott királyi urához [...]
„Mi az asszony, megmart az a kígyó!”
Felszaladtak a magos toronyba,
Hát mit látnak! Csudát, hatalmasat!
Ott van a hős, holtan, nyoszolyáján,
Átölelte a prizreni szép lány²⁷

Az a mesetípus, amely kígyó vagy kígyóember halálát dolgozza fel, s amelyben a tolvaj a tőle erőszakkal megszerzett személyes tulajdona következtében különös képességre, tudásra tesz szert, a *Kígyókirály koronája*.²⁸

27 Uo., 148.

28 ERDÉSZ, *i. m.*, 96–97.

2. Kígyó az emberben²⁹

Ahogy már említettem, a kereszténység a kígyószülés jelenségében, tágabb értelemben az emberbe bújó kígyó képzetében Isten büntetését vagy a Sátánnak, illetve egy szolgájának (démonok) jelenlétét látta – a középkori és a kora újkori teológusok, doktorok és egyszerű emberek egyaránt osztották ezt a nézetet. A jelenség egyfajta „sajátos” magyarázatul szolgált a mindennapi életben bekövetkező tragédiákra. Normális és patológikus gondolkodás kettős rendszerében kell „elhelyeznünk” olyan fizikai és pszichikai rendellenességeket, betegségeket, amelyekhez ezt a képzetet kötötték:

A normális gondolkodás szembesülve az univerzummal, amelyet mohón vágyik megérteni, de amelynek működését nem képes uralni, mindig értelmükről faggatja a dolgokat, ezek pedig megtagadják a választ; az úgynevezett patológikus gondolkodás viszont bővelkedik affektív értelmezésekben és visszhangokban, s mindig készen áll ezekkel telizsúfolni egy másképpen hiányos univerzumot. Az egyiknek ott van a kísérletileg nem tapasztalható, vagyis a követelhető; a másiknak pedig a tárgy nélküli tapasztalatok, mondjuk a hozzáférhető.³⁰

Másként fogalmazva, jelen esetre alkalmazva:

Lélektanilag azonban könnyen érthető, hogy mindenképpen igyekszünk kideríteni azt az első reális okot, mely a bajt szerezte, hogy alkalom adtán, újrafelvetődése esetén elkerülhessük. Ha pedig ez (mint rendszeren) nem sikerül, akkor az intelligens ember mindenféle illúziókhöz, a nép fia pedig azon kívül rossz szellemek befolyásához, szemmel veréshez, boszorkányokhoz, rontókhöz stb. fordul, s ezek befolyásának tulajdonítja a betegség keletkezését. A rögzött, régi gyomor és bélbajok alkalmi okát sok esetben az orvos sem tudja megállapítani s így nem csudálkozhatunk azon, hogy a nép abban az illúzióban keresi a betegség okát, hogy alvó öntudatlan állapotában, a mezőn, vagy erdőben heverve bújó belé a kígyó.³¹

A természetfeletti kereteken belül értelmezhetővé, megmagyarázhatóvá váltak a tartós bél- és gyomorbetegségek, a halál, a megszállottság és a szülés körüli rendellenességek.³² A képzet sok más hiedelemhez hasonlóan egyfajta trauma-

29 A tanulmány e része kapcsán alapvető útmutatásul szolgált Magyary-Kossa Gyula orvostörténeti tárgyú munkái, valamint Tóth G. Péter alábbiakban idézett tanulmánya.

30 Claude LÉVI-STRAUSS, *Strukturális antropológia*, Bp., Osiris, 2001.

31 MAGYARY-KOSSA, *i. m.*, 6–7.

32 A torzszülöttekkel kapcsolatos összefüggés: MAGYARY-KOSSA Gyula, *Magyar monstrumok*, Klny. 23(1927)/9–10, 8–16; TÓTH G. Péter, *Tárgyak, férgek, démonok: Társadalmi válság-*

kezelő gesztusként hatott, de ürügyként is felhasználhatóvá vált, például az inkvizíciós perek esetében.

A betegségekhez gyakran kötődött az a képzet, hogy okozója az emberbe valamilyen módon bekerülő és benne élősködő kártékony állat, amely általában valamiféle ártó lénytől – általában boszorkánytól – érkezett rontás által került oda.³³ A kígyók esetében fizikai probléma kapcsán jellegzetesebb volt az a nézet, hogy az állatban isteni büntetést, vagy emberi óvatlanságot látnak. Erdész Sándor írja kígyókultuszról szóló munkájában, hogy a tejivás vagy a szabadban való elbóbiskolás következményeként tartják ezt a jelenséget számon.³⁴ Gyakran a kettő együtt jár. A megoldás lehetősége pedig a baj okozójában rejlik:

Hogy mesélték?

Hát úgy mesélték, hogy egy lány elaludt, és belement a szájába a kígyó. Na és a lány fogyott, mindig soványabb vót, soványabb vót. Hát mit csináltak vele? Más orvossága nincs, má nem tudták, hogy mi, de ő, a lány mindig azér teltebb vót, de soványnak is nagyon sovány, de mindig a hasa nőtt, a gyomor, és akkor mit csináltak vele... Forraltak fel sok tejet, és akkor fölkötötték a lányt, szájával lefelé, és rátartották a tej gőzjire, és akkor kigyútt... Kigyútt már többedmagával. Ezt hallottam... de nem láttam! Csak hallottam...³⁵

Az adott hiedelem-elbeszélésre tekinthetünk egyfajta sajátos határesetként is: az elbeszélői narratíva nemcsak gyomorproblémára utalhat, hanem egy nem kívánt gyermek létre is. Az elhallgatás, az elfedés gesztusa mögött ott vannak az árulkodó jelek: a soványodás ellenére történő gömbölyödés, ami a lány hasát illeti, valamint a „benne megfiálló” kígyó képe is inkább ezt erősíti.

A kígyónak a tej iránti vélt rajongásán keresztül is kapcsolata lett a szülés hiedelemkörével. Az elapadt anyatej esetében azt is tartották, hogy azt a „kígyó vitte el”, „kígyó szopta ki”. Ez a képzet pedig megint nem volt teljesen mentes a boszorkányság hiedelemkörétől vagy a mesei hagyományokkal kapcsolatos érintettségtől. „Tiszaigaron agyonütötték azt a kígyót, amelyik asszonyt szoptott. Ez a kígyó boszorkány volt. [...] Egy nyírbátori mese arról szól, hogy a cigányasszonyhoz, aki gyermekét szoptatta, odament egy nagy kígyó és szopta

---

tünetek és demonológiai diagnózisok a kora újkori Magyarországon, Korall, 35. sz. 10(2009), 5–45.

33 A férgectől, kígyótól, légytől, démonoktól való megfertőződés irtózatát a kortárs szakértők egyaránt tekinthették a kortársak természetes elméleti megháborodásnak; a boszorkányhiedelmek káros következményeiből fakadó káros következményeinek; a boszorkányok szemfényvesztő, a betegetek megcsaló ördögi tevékenységének; vagy ténylegesen elkövetett boszorkányrontásnak.” TÓTH G., *i. m.*, 29.

34 ERDÉSZ, *i. m.*, 96.

35 PÓCS, *i. m.*, 96.

a másik mellét. Az asszonynak sikerült megfojtania a kígyót, amiért a királytól nagy ajándékot kapott.³⁶

A testi problémák, elváltozások mellett elmebeli rendellenességekhez is kötődött az emberbe kerülő kígyó képe, ami igen széles skálán mozgott: lehetett csupán a büntudat, a lelkiismeret-furdalás, a normáktól eltérő viselkedés, de a tébolyodottság jele is, amit az emberek szintén rontással vagy megszállottsággal magyaráztak, elhárítva ezzel többnyire önmagukról a felelősséget.³⁷ A démonok kiűzése különböző mágikus rítusokkal történt meg, amelyhez gyakran külső segítség is szükségeltetik: A „megszállott csíkszenttamási asszony elbeszélte, hogy a román paptól ördöge kiűzésére szenteltvizet kapott, mely hatásosnak bizonyult: »azt a vizet ittam, amit a szent atyák küldtek, hát azt ittam, hát egyszer egy nagy fekete kígyó mén ki belülem«³⁸.

Az egyházi közbeavatkozást tekintve nem mindegy, hogy egyéni, helyi megoldásról vagy szervezett, csoportos reakcióról volt-e szó. Az előbbi esetekben elsősorban a keleti papság egyes tagjait gyakran érte megrovás pogány-mágikus gyakorlatok elvégzéséért, utóbbi kapcsán pedig egyházi szertartáskönyvekben szereplő benedictiós gyakorlatra, exorcizmusra gondolhatunk.³⁹ Ezen gyakorlatoknak egyaránt lehetett a háttérben démonikus erőket sejtető kártékony állatok ellen irányuló, illetőleg az emberbe bújó kártékony állat elleni változata. E gyakorlat könnyen inkvizíciós üggyé, politikai-propagandisztikus célokat kiszolgáló lehetőséggé, boszorkányperek elemévé válhatott – a boszorkány okozta rontás következtében megszállt embertől vagy környezetétől elhangzó vádként.⁴⁰

Gyakran a boszorkány rontásának tulajdoníthatták azt is, hogy torzszülött jött a világra. Ezeket a torzszülötteket gyakran valamilyen állati jegyekkel, testrészsel született monstrumokként írták le, s gyakran használták fel őket politikai célokra: születésükben hagyományosan – s innen nézve nem csoda a király-

36 ERDÉSZ, *i. m.*, 73–74.

37 „Az emberbe bújt kígyó kiűzésére, elpusztítására XVI–XVIII. századi gyógyászati adataink is vannak, melyek a középkori vallásos misztikus felfogásra utalnak. Az emberbe bújt ördög és az emberbe bújt kígyó képzelet között szoros az összefüggés, mivel a nép – nem utolsósorban az egyházi tanítások révén – az emberben tanyázó ördögöt állati formában képzelte el.” ERDÉSZ, *i. m.*, 26.

38 Pócs Éva, *Démoni megszállottság és ördögűzés közép-kelet-európai népi hiedelemrendszerben = Demonológia és boszorkányság Európában*, szerk. Pócs Éva, Bp., L'Harmattan–PTE Néprajzi Tanszék, 2001, 191.

39 Bővebben: BÁRTH Dániel, *Benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon*, Bp., L'Harmattan, 2010.

40 „A kígyónyelés mágikus (ördögi) jelentésére világít rá egy 1565-ös kolozsvári boszorkánypere is. A tanúk szerint a vádlott, Botzi Klára azzal dicsekedett, hogy varázsmesterségének tudását korábbi házigazdájától szerezte, aki mikor egy kígyót megfogott, azt varázsige mormolása közben megfőzte, egy részét megette, másik részét Klárának adta. Mikor ez is megette a kígyót: »íme megvilágosodtak szemei, és érzékenyek lettek fülei«, és a kígyóknak, békáknak, egyéb állatoknak, fűnek és fának szólását értette meg.” TÓTH G., *i. m.*, 23.

nék riadalma – valami országos vagy világméretű katasztrófa előjelét látták.⁴¹ Ez a nézet „ütözik meg” a sárkányos varázsló képzetével, ami a balladát illeti. Ugyanakkor az sem mellékes, hogy a torzszülöttek gazdasági vonatkozásban szerencsés helyzetbe juttathatták közvetlen környezetüket,⁴² ahogy a mesebeli kígyók, kígyógyermek vagy a sárkányos varázsló születésével kapcsolatos hiedelem is a jövőbeni gazdagság lehetőségét „villantotta fel”.

Az orvosi megfigyelések, tudományos meggyőződések és a népi hiedelmek, a mágikus-szagrális medicina elmosódott határvonalai, összefüggései jól nyomon követhetők az emberbe jutott és onnan valamilyen módon távozó állatok képzele kapcsán.

Az észlelet magyarázatát minden bizonnyal meghatározta az a 16. század második felétől ismert elmélet, mely szerint a képzelőerő (imaginationis) a testi jelenségek egész sorát tudja előidézni, különösen fejlődési rendellenességeket az újszülötteknél. A képzelőerő – a terhes nő „rácsodálkozása” – hatással van a koraszülésekre, a deformációkra (dongaláb) és a bőrelváltozásokra (anyajegyek). A képzelet egy bevéső erő (potentia conformatrix) közvetítésével hat, amit a nő hirtelen ijedtsége és kéjes érzései csak fokoznak.⁴³

Tóth G. Péter szerint a démonként vagy a terhes rácsodálkozás következményeként állati jegyekkel született gyermek, illetve az emberből állati alakban távozó lény kétféle értelmezése a démonológia és az orvos irodalom nézőpontjainak különbségéből fakadhatott.⁴⁴ Az orvosi képzet mögött is népi hiedelem áll⁴⁵ – ahogy Magyary-Kossa rámutat a *Kígyó az emberben* című munkájában –, amelyet a „régí orvoslás” is átvett, s hitelt adott ennek a képzetnek. A képzet mögött pedig nem feltétlenül álltak démoni erők, de ha a tudományos nézőpont nem is gondolkodik démonológiai kategóriáiban, attól még az elképzelés közvetetten részben eredhetett ebből.

A terhes rácsodálkozáson túl az asszonyi pillantás és kívánás a mesei hagyományok szintjén nemcsak a jegyek, hanem magának a terhességnek az előidézését is jelenthetik. A kígyóvőlegény mesetípus kapcsán Gaal György gyűjteményében, a *Der Schlagenprinz* című mesében a gyermektelen királyné egyszer kígyót lát fiaival, s azt kívánja, bárcsak gyermeke lenne, még ha kígyó is – teherbe esik és fiút szül, akinek pikkelyes a bőre. Ahogy az Ipolyi által gyűjtött *Kígyó Jancsi* című mesében is, ahol egy asszony gyermeket kíván, még ha kígyó lenne

41 MAGYARY-KOSSA, *Magyar monstrumok, i. m.*

42 *Uo.*

43 TÓTH G., *i. m.*, 28.

44 *Uo.*, 29.

45 BERZE-NAGY, *i. m.*, 583–594.

is az, s kígyót szül, mely beszélni is tud. Egy másik mese kapcsán pedig újra megjelenik a boszorkány alakja, egy szintén Gaal által gyűjtött mese, *A kígyókirályfi* említhető itt meg, csakhogy, akár a többi mesében, itt sem rontásként értelmeződik a kígyógyermek születése, hanem ajándékként, adományként: Gyermektelen vén királyné kívánja, hogy bármily rút gyermeke lenne is, csak lenne. Egy bűbajos asszony egy csomó virágot szagoltat vele, azonnal teherbe esik, s kígyót szül. Akárcsak itt a bűbajos asszony praktikája, úgy a népballadában is „tündérek tudása” segít a királyi páron. A bűbajos asszonynak, a boszorkánynak a szüléssel, terhességgel kapcsolatban megmutatkozik a balladában egy másik arca is. A tündér és boszorkányhit bonyolult egybeágyazódása, a hiedelemalakok egybejátszása, a boszorkány hiedelemalakjának kétarcúsága itt is tetten érhető. Egyes mesékben, hiedelemszövegekben és népköltészet bizonyos műfajaiban egymás alteregójaként lépnek fel, a rontás gesztusa pedig átalakul segítő, áldó gesztussá.⁴⁶

A kígyó és a szülés pozitívan kapcsolódik össze a *Szent Margit öve* hiedelemkörben is, amely szerint a vajúdo nő hasára szorosan rákötnek egy kígyóbőrből készült vagy kígyóbőrt is tartalmazó ruhadarabot, mert úgy tartják, hogy így a gyermek olyan könnyen kicsusszanhat az anyjából, ahogy a kígyó vedli le bőrét. Ezzel a hiedelem aztán kanonizálódott egyházi keretek között, csak azon teória által, hogy az öveket elkezdték szentekhez társítani. Ilyen volt például Szent Margit asszony öve is, amelyet rendszerint az apácák adtak kölcsön nehéz szüléseknél.⁴⁷

Isteni büntetés és szerencse egyszerre is érkezhethet a kígyógyermekkel, ahogy a balladában, hiszen a kígyófiú Beatrix esetében egyszerre áldás és átok, természetfeletti ajándék és büntetés. Az asszony kíváncsiságát és öntörvényűségét a fia halála követi, s ez a tragédia felfogható egy felsőbb hatalom büntetéseként is. A krajnai kígyószülések kapcsán hasonló kettőségre gondolhatunk:

Amint azonban ugyanerről a dologról szóló hírt olvastam a tudós Bautscherus: *Annales Norici* című könyvében, amelyet a szerző huszonkét évvel ezelőtt írt, egy ilyen nagytekintélyű férfiú bizonyossága megerősítette bennem a hitet a dolog valóságában, s arra készítetted, hogy amit hallottam olvasóimmal közöljem. Bautscherus ezeket írja: A Karsztnak ezen a vidékén egy nemes családban az újszülött gyermekek mind kígyófejvel vagy csúf kígyótesttel jönnek a világra. De mihelyt a gyereket először megmosdatják, előtűnik a rendes emberi forma, amelyet eddig kígyótest álcázott. Az ilyesmi az eredendő bűn példájára emlékeztet.

A most elmondandó dolog valósággal megtörtént. A Karszton Nussdorf községben, az 1679-ik évben egy tisztas életű parasztasszony férjétől teherbe

46 Pócs Éva, *Tündérek, démonok, boszorkányok*, Bp., Akadémiai, 1989.

47 MAGYARY-KOSSA Gyula, *Szent Margit asszonyöve* = M-K. Gy., *Magyar orvosi emlékek*, II, Bp., Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1929, 1–12.

esett. Amikor idejét érezte, mindent előkészített, értesítette a rokonságot és ágyba feküdt. Itt meglepte az álom, s amikor kis idő múlva felébredt, ijedten vette észre, hogy álmában terhétől megszabadult. Felugrott, összehívta a szomszédokat, azok átkutatták az ágyat, de a gyerekek nyomát sem találták. Ebből kétségtelenül megállapították, hogy az ismert kígyószülés történt, s mert épp ekkor senki sem volt ott, a kígyót elszalasztották. Ez az asszony még ma is életben van s utóbb férjétől rendes gyerekei születtek. Állítólag a Karszton egyes helyeken az is előfordul, hogyha két asszony veszekszik, az amelyik éppen áldott állapotban van és nincsen igaza, utána kígyót szül.⁴⁸

3. Miért épp Beatrix és Mátyás?

Ezen ismeretek fényében talán érthetőbbé válhat, hogy miként találhatott rá e királyi párra ez a különös képzet, s inkább valóban az a kérdés, hogy mi lehet az oka annak, hogy a magyar balladák földjén a szlovénéval ellentétben az idegenből jött uralkodónő, jelen esetben Beatrix alakja e „legenda” kapcsán miért nem talált termékeny talajra.

Ha a török idők szimbolikáját, elsősorban pedig ebből fakadóan a kevert témájú délszláv balladákat nézzük, akkor érthető, hogy miért épp a török elleni hadjáratairól, támadóként és védekezőként is diadalt arató, világhírűvé lett Hunyadi családra talál rá a „sárkányos vitéz” képzete.

Az aragóniai Beatrixról alkotott korabeli ellentmondásos kép,⁴⁹ valamint gyermektelenségének képe és az azzal kapcsolatos magánlevelezésekben is tetten érhető pletykák egyaránt „fogékonnyá” teheték volna erre a hiedelemre. Méregkeverőként, boszorkányos praktikák űzőjeként ugyanúgy kapcsolódhattak hozzá különböző kígyóképzetek, mint ahogy gyermektelensége lévén megörökölhette a mesebeli magtalan, állatot szülő királynék szerepét is.

Az idegenből jött királynékat kivetette magából a magyar folklór, alapvetően ellenséges volt a hozzájuk való viszony a társadalom minden rétegének tekintetében, de valamiért negatív szerep sem juthatott nekik ebben a közegben. A hozzájuk köthető hiedelmek és a róluk szóló pletykák azonban fel-felbukkanak az írott történeti forrásokban, s ezeket érdemes összevetni vagy kontrasztba állítani a környező, illetve a saját népük hagyományában fellelhető nyomokkal.

48 RÁTH-VÉGH István, *Mendemondák és történelmi hazugságok*, Bp., Bibliotheca, 1957, 176–177.

49 PARRAGH Szabolcs, *Beatrix tükre*, Bp., 1997. <http://parszab.hu/letoltes/beatukre.pdf>